

УДК 930(477.87)''19''

ТИВОДАР ЛЕГОЦЬКИЙ – ЗАКАРПАТСЬКИЙ ІСТОРИК, ЕТНОГРАФ І АРХЕОЛОГ

Панкулич В.В. (Мукачево)

Тиводар Легоцький - історик, етнограф, основоположник археології та музейної справи на Закарпатті, краєзнавець, юрист. Практичну діяльність тісно поєднував з дослідницькою роботою. Стояв біля витоків археологічної науки в Угорщині. Легоцький був членом багатьох наукових товариств і установ, в тому числі Угорського товариства дослідників природи, Етнографічного товариства Угорщини, ряду археологічних комісій. Багато подорожував по Закарпаттю, зібрав багатий історичний, археологічний і етнографічний матеріал - величезну колекцію з семи тисяч предметів. Ця колекція була свого часу найбільшою приватною колекцією у всій Австро-Угорщині. У 1907 організував в Мукачеві музейне товариство, створив у власному будинку перший на Закарпатті музей історії і побуту краю.

Ключові слова: Легоцький, археологія, музейна справа, Закарпаття.

Головною метою цієї статті є з'ясування основних віх наукової біографії Т.Легоцького, без якого неможливо уявити розвиток гуманітарних досліджень на Закарпатті. Хоча за останні два десятиліття вийшло немало окремих статей присвячених йому, проте ґрунтовної наукової біографії досі не створено. На сьогодні непогано з'ясовано основні біографічні віхи життєпису Т.Легоцького, це зробили у своїх розвідках О.Мазурок [12] і В.Пагіря [15]. Окремі аспекти археологічної діяльності досліджували нинішні продовжувачі його справи Й.Кобаль [5-7] і П.Пеняк [16, 17]. Музезнавчої діяльності торкалися О.Малець [13, 14] і В.Разгулов [18], наукових контактів – О.Кобаль [10]. Ми ставимо за мету подати комплексну картину наукової діяльності Т.Легоцького і оцінити його загальний внесок у розвиток краєзнавчих студій на Закарпатті.

Тиводар Легоцький народився 5 жовтня 1830 року біля району Фіуме (тепер Рієка) – у селі Фужині, в родині словацьких переселенців, батько якого був чиновником лісової управи Угорського королівства. Через декілька років родина переселилася на територію теперішньої Словаччини. Невдовзі після повернення на землю предків батько Тиводара помер і родина опинилась у скрутному становищі. Тиводора змушені були віддати на виховання католицькому ордену піаристів. При їхній підтримці він і зміг закінчити спершу початкову школу у м. Рожогедь (Трояндова гора, нині Ружомберок), а потім і шестирічну гімназію ордену піаристів [12, с.259].

Цікавість до історії проявив вже в шкільні роки, а тим більше у гімназії піаристів, де поглиблено викладалася історія. Особливо запала йому в душу античність. Щемливою романтикою своєї давнини дихало й оточення, і місцевість. Гімназистом Т.Легоцький постійно відвідував руїни середньовічного замку Ружомберока. Улюбленими іграми були лазання печерами й лабіринтами замку. Це й визначило його потаємні устремління на все життя, хоча доля повсякчас корегувала його [17, с.4].

Восени 1847 року він вступив на юридичний факультет Кошицької академії, і вибір цей зовсім не випадковий. Це було родинною прикметою дворян Легоцьких, що уславилися на теренах юриспруденції. А вже навесні наступного року він примкнув до лав угорської антигабсбурзької революції 1848 – 1849 років. Брав участь у Кошицькій, Сегедській і Тімішоарській битвах, відзначився в них особистою хоробрістю. Рішучого і кмітливого юнака швидко підвищують із рядового до лейтенанта артилерії. Тепер він, вочевидь, прилучився до облог і штурмів ворожих бастионів, чим марив із дитинства.

Після придушення революції Т. Легоцький продовжує навчання в академії і в 1851 році блискуче захищає диплом юриста.

У 1855 році він починає займатися адвокатською практикою в Мукачеві. Місто враз зачарувало його під час подорожі, в якій хотів збагнути, що ж зумовило зупинитися тут у захваті угорського вождя Арпада. І той вгадав – саме звідси почнеться благословенна земля для його племені. Тиводар теж тут знайшов щось таке, що змусило відмовитись від спокусливих пропозицій у столиці. Здібного юриста запримітили правителі Мукачівсько-Чинадіївської домонії – Шенборни. Граф запропонував Тиводару посаду прокурора його адміністрації. Одночасно з урядовими справами, веде дослідження в археології, історії, етнографії тощо [18, с.4].

Будучи юристом за фахом, Т. Легоцький однак залишив яскравий слід не в юриспруденції, а в археології, будучи, по суті, нашим першим краєзнавцем. По приїзді в Мукачево він довідується, що у 1844 року в північно-західній частині міста – на горі Ловачка, під час добування каменю робітники натрапили на людські кістки. Про почуте він залишає такий запис у своєму щоденнику: «У 1844 році біля міста Мукачева, на горі під назвою Ловачка, під час добування каменю було виявлено трупопокладення в кам'яному ящику, а біля нього знайдена жменька срібних монет IV ст. до н.е. Філіпа Македонського та Олександра Великого» [18, с.5].

Прокурорське звання відкривало йому скрізь двері, давало доступ до інформації, корисні зв'язки і, зрештою гроші – які він дивно витрачає.

Під впливом Флориша Ромера Т.Легоцький захоплюється археологією. У 1860 році він купує на всі свої заощадження скарби бронзових виробів X ст. до н.е., знайдені місцевими жителями с. Клячанова – поки знахідки ще не встигли відправити до Будапешта. Жалкує, що не може придбати всі знахідки; тому з відчаю і невтомного інтересу затіває сам археологічні розкопки у Севлюшському (Виноградівському) замку

У середині 1860-х років Т.Легоцький починає археологічні дослідження на околі Мукачева – між пагорбами Галіш (204 м) і Ловачка (306 м). Там ним було виявлене кельтське поселення на площі 15 га. На поселенні розкопано кілька господарських споруд і 24 напівземлянкові житла. У культурному шарі потужністю 30-60 см було знайдено близько тисячі предметів – гончарний і ліпний посуд, бронзові і залізні вироби. За знахідками відтворювався побут скотарського поселення, про що свідчили ножиці для стрижки овець, ножі-скребачки для обробки шкіри тощо. Водночас поселення було і ремісни-

чим центром, про що свідчили виявлені на його північно-східній околиці фрагменти залізоплавильних горнів, а також дрібні шматочки залізної руди і шлаків. На базі металургії тут розвивалося ковальське і ювелірні ремесла, про що говорять знахідки тиглів і з графіту, сланцю, піщанику. Т.Легоцький знайшов також ручні браслети з бронзи і заліза [1].

Знайдені речі ретельно описує, схематизує, заглиблюється в першоджерела, описує старожилів. Юриспруденція відсувається на задній план, зате археологом-любителем усе більше починають цікавитись імениті фахівці.

18 грудня 1864 р. Т.Легоцький писав з Мукачева до Ф.Ромера про свої археологічні знахідки, які він із задоволенням міг би вислати у Народний музей: «Відповідаючи на заклики в газетах, зможу вислати для взірців частину свого листування про знахідки в районі Берег, з описами і зарисовками – з метою обстеження і використання. Якщо Національний музей бачить за потрібне, я можу вислати малюнки і описи бронзового віку, які знаходяться у моєму розпорядженні. Якщо вельмишановний пан бачить за потрібне одержати описи і малюнки з римської і готської ери, знайдені в районі Берег, можу вислати, бо і тепер інтенсивно займаюсь цим» [цит. за: 7].

13 жовтня 1867 р. Т.Легоцький писав до Калмана Толі (Thaly Kálmánhoz): «Відповідаючи на лист від 9-го числа цього місяця доводжу до Вашого відома, що знаходжусь в Ужгороді в редактора Vánóczy Ferenc, досліджую документи військового музею ім. Берчені. Невдовзі вишлю докладну доповідь про це. Знаю, що Мейсарош Кароль, житель Ужгорода, проводив дослідження, посилаючись на документи з єпископату і теж зможе в чомусь допомогти. Краєм вуха чув, що документи Берчені знаходяться у графа Вандернах. Зверніться по цьому адресу опосередковано, або до пана Matolay Viktor, який там проживає і робив дописи до газети „Felvidék”. У моїй колекції знаходяться копії листів Берчені, які зможу вам вислати, якщо Ви не змогли їх одержати раніше».

10 липня 1872 р. Т.Легоцький просив К.Толі виклопотати для нього дозвіл на роботу у Будапештському музеї: «Вітаю Вас з підвищенням у посаді. Позаяк після останньої зустрічі в Березі, документи мною перероблені і доповнені наново. Проте в деяких місцях знаходжу недостатньої інформації, і тому прошу Вашої допомоги в тому, щоб я зміг один або два тижні попрацювати в Будапештському державному (фондовому) архіві з метою поповнення матеріалу. Прошу повідомити про цю можливість, або допоможіть здійснити задумане. Для „Századok” висилаю декілька статей» [цит. за: 7].

На початок 1990-х років 3-томна монографія Березького комітату була на Закарпатті бібліографічною рідкістю, збереглося усього 5-6

повних комплектів. Тому 1994 р. В.Разгулов за порадою Я.Штернберга здійснив її перевидання [18, с. 60, 61].

Спроби написати історію Березького комітату робилися і раніше. Ще 1836 р. чиновник комітатського управління Іштван Палоці звернувся до керівництва за матеріальною підтримкою для завершення свого «Історичного нарису Березької жупи». Але свою працю він так і не завершив, доля рукопису невідома.

Натомість тритомник Т.Легоцького викликав інтерес в Угорській Академії наук. 1886 р. вона вирішила видати незавершену працю графа Йозефа Телекі «Епоха Гуняді». Завершити цю монографію було доручено відомому історикові Дежеву Чанкі (1857-1933). Завдяки його копійчій роботі тритомник Телекі побачив світ на початку 1890-х. Перший тому був цілком присвячений Березькій жупі, уривки з нього регулярно публікувала комітатська преса.

Як палкий мадярський патріот, учасник «Кошутової війни» 1848-1849 рр. Т.Легоцький був украй зацікавлений відшукати найдавніші сліди своїх співплемінників на Закарпатті. Саме він започаткував і археологічні дослідження давніх угрів у даному краї. Першим поштовхом до вивчення таких пам'яток стало відкриття 1870 р. могили угорського воїна поблизу Сваляви. Т.Легоцький негайно описав цю пам'ятку у третьому томі будапештського «Археологічного вісника». Через тринадцять років біля с.Соломоново він розкопав вже цілий курган давніх угрів. Біля останків вершника і коня виявлено меч, ніж, кілька пряжок, два стремена, півмісячна підкова, бронзовий перстень, фрагменти сідла.

8 грудня 1882 р. угорський колекціонер Йозеф Шінеї (Szinyey József) повідомляв Т.Легоцького про своє зібрання і запрошував його до співпраці: «Насамперед гарно дякую за сприяння пана Dercsesény, посилку одержав і подякував йому. З радістю продовжую збирати матеріал з різних кінців країни. Зараз співпрацюю з 389-ми колекціонерами, і якщо будуть мене підтримувати, то за рік можу зібрати 20 тисяч речей, а за 5 років дійде до 160 тис. Біда в тому, що моя збірка зовсім молода, і тому мало похоронних оголошень; так відсутнє оголошення про Döbrenteyé. Дублікати теж збираю, бо можу їх поміняти на інші речі. Звертаю Вашу увагу на театральні афіші тому, що вони псуються, занепадають. Збираю рецензії на вистави; на сьогоднішній день вже опрацював 39 статей в газеті від 1811 – 1833 років. У газеті звертався до читачів, що за старі театральні афіші можу платити по одному форинту – але не зміг зібрати жодної. Та з інших кінців країни, та з столиці одержав 8000 афіш. Прошу Вашої допомоги в колекціонуванні» [18, с.8].

В 1873 році на всесвітній виставці у Відні вперше були виставлені знахідки Тиводара Легоцького. У залі, де розміщувалися експонати угорських археологів, знаходилося 54 кам'яні знаряддя з його колекції.

Колекція невтомного шукача росла чи не щодня і набувала все більшої популярності. Родинні старожитності і чудернацькі знахідки йому приносили - сільські вчителі, нотарі, жандарми, священники, торговці, учні і простолюд... Одні – щоб прислужитися новій справі, інші – щоб заробити крейцер. Інколи біля його резиденції стояла черга возів із різним «мотлохом», у якому, приміром, у 1875 році историк знайшов скіфський меч, бойову сокиру, наконечники списів і шпори давніх вершників - виявлених в полі селянами з Великих Лучок [17, с.9].

Згодом Тиводар Легоцький починає детальніше обстежувати північно-західну частину Мукачева, і в 60-х роках здійснює своє перше значне відкриття – на невеликому гірському виступі з двома суміжними вершинами – горою Галіш і горою Ловачка – він виявляє поселення так званої латенської культури, одночасове із згаданим похованням. На поселенні він виявив уламки ліпного і гончарного посуду, залізне знаряддя праці, бронзові і залізні прикраси, озброєння, зернотерки і багато побутового інвентарю. Через відсутність в місті музею всі знахідки Тиводар Легоцький зберігав вдома [5, с.4].

Заінтригований науковий світ офіційно зажадав звіту Легоцького і ось у 1878 році у Будапешті з тріумфом пройшли оглядини частини його унікальної колекції 402 кам'яних, 118 бронзових, 4 золотих, 3 глиняних і 1 скляного експонатів, які належали мукачівському юристу - саме тоді про нього і його колекцію дізнався весь науковий світ Європи. Професійно виставлені реліквії, серед яких і речі міграційного періоду – підвищило спектр якості роботи виставки.

Наприкінці квітня 1884 р. колекція мукачівського юриста експонувалась у Берегові. Газета “Берег” від 27 квітня писала: “Легоцький люб'язно надав на виставку рідкісні предмети старовинної чеканки з власних розкопок, це виробили бронзового віку, золоті сережки часів переселення народів, два срібні і бронзові персні часів династії Анжу, персні зі срібла XVI ст., флакони для парфумів у формі риби XVIII ст.” [цит. за: 18, с.5].

А вже в серпні 1885 року «мукачівський глинокопач» Тиводар Легоцький – був запрошений, як авторитетний фахівець, на конгрес угорських археологів [5, с.4]

У 80-х роках Т.Легоцький значно збагачує свою колекцію. Він продовжує проводити розкопки на поселенні Галіш-Ловачка, оскільки велика кількість і добрий стан матеріалу підказували йому, що поселення, Галіш-Ловачка ще не повні-

стю відкрило свою таємницю. Одночасно з метою виявлення нових пам'яток латенської культури Тиводар Легоцький досліджує курганний могильник біля поселення Галіш-Ловачки і латенські поселення в містах Мукачево (район Замкової гори) і Берегово.

Т.Легоцький вів розкопки в таких місцях: урочище Мала Гора (Мукачево, 1877, неолітична стоянка), урочище Долина кохання (с.Чепівка Берегівського району, 1881, неолітична стоянка), с.Станове (1881, бронзові знахідки), с.Боржавське (1882, бронзові речі), околиці с.Нижній Коропець (Мукачівщина, 1884, поховання), с.Лазі (1884, бронзові речі), с.Бадалово (1885, бронзові речі), с.Домбок (1886, поховання), с.Боржава (1886, бронзові речі), Краловський Холмець (Словаччина, 1894, поховання), с.Чорний Потік (1894, бронзові речі), с.Зняцево (Мукачівщина, 1896, поховання).

У 1890 році при розробці кам'яного кар'єру на Малій Горі (околиця Берегова) була випадково знайдена могила, де на глибині близько трьох метрів знаходилися останки знатного угорського воїна часів здобуття нової Вітчизни. Робітники повідомили про знахідку відомого історика-краєзнавця Тиводара Легоцького. Уже на місці він підтвердив: знахідка видатна. В „Археологічному збірнику” за 1900 р. він перераховує знайдені у цьому похованні речі, які, зокрема, склалися із прикрашеної золотою пластиною піхви шаблі, самої шаблі, руків'я якої оздоблене срібними розетками, залишків орнаментованого гаманця, двох інкрустованих сріблом стремен, вудила та пряжок. Крім того, була також знайдена верхня частина шолому. Т. Легоцький ґрунтовно їх описує у 2-му томі своєї монографії: „У берегівському похованні була виявлена позолочена срібна пластина пірамідальної форми із візерунками. Її висота 9,5 см, діаметр 7 см. Знахідка, на мою думку, служила прикрасою верхньої частини шапки або сагайдака для стріл. Зображення візерунків ідентичні тим пластинкам, які знайдені у Сваляві, Бездеді, Бодрозі, Соболчі. Не виключено, що ці візерунки були поширені по всій Угорщині, і за моєю пропозицією Михайл Мункачі використав їх на великому історичному полотні „Здобуття Вітчизни” на шапках деяких воїнів” [цит. за: 18, с.33].

Саме цю знахідку передали на зберігання в Угорський національний музей у Будапешті. З часом вона стане символом угорської нації, а під час святкування 1100-річчя здобуття Вітчизни було випущено багато поштових листівок із її зображенням. У нашому місті на фасаді будівлі реформатської церкви з нагоди цієї дати у 1996 р. встановлена пам'ятна дошка.

На початку ХХ ст. берегівські ентузіасти планували встановити на Малій Горі, на місці унікальної знахідки, обеліск-стелу, який би нага-

дував про часи кінця IX - початку X ст., названі в угорській історіографії „епохою здобуття Вітчизни”. Почали навіть збирати на його спорудження кошти, але Перша світова війна і подальші події завадили здійснити задумане.

27 листопада 1892 р. Т.Легоцький публікує у комітатській газеті “Берег” звернення до потенційних передплатників на його працю «Дані державної археології з огляду на район Берега і навколишньої місцевості». В оголошенні мовиться: “З кінця вісімнадцятого століття особливу увагу у розвитку досліджень життя людини відіграють науки – археологія та антропологія, які доповнюють один одного. Можна відзначити, що наука за декілька десятиліть розвинулася настільки, наскільки цього не було на протязі багатьох століть. На цьому рівні державна наука може взяти участь у міжнародних змаганнях. Самовіддано збираючи історичні дані, предмети, проводячи археологічні розкопки – надасть змогу висвітлити історичну сутність минувшини наших предків, заглянути у життя та побут давніх народів. Не тільки збираю, але і описую дані, місця знахідки – все що тільки можу запропонувати для науки. На протязі 30-ти років мною було зібрано значну кількість речей (понад 1000 – з кам’яного віку; 860 – бронзового; багато речей давні і середньовічні – залізного періоду). Значна частина сільськогосподарських або речі домашнього вжитку; значна кількість прикрас, зброї – які свідчать про життя і побут давніх предків.

Зібрані мною археологічні дані публікувалися короткими замітками, зокрема в «Археологічних вістях»; тому я вирішив упорядкувати і видати окремою книгою із зазначеною вище назвою. У цій праці, крім району Берег, охоплені – Уж, Угоча, Мараморощ, Сатмар, Земплин... Моєю метою є розширення науки на основі оброблених даних; спонукати інших, зацікавити їх у збереженні та поповненні археологічних даних. При підписці на цю брошуру мною установлена ціна в один форінт, у магазинах – вона буде вищою. Книга складається з 10-12 аркушів; з відповідним оформленням з’явиться в продаж у грудні. 10 примірників зі своїм підписом подарую для колекціонерів. Передплатники одержать примірники поштою. Підписні листи прошу вислати на мою адресу до кінця грудня” [цит. за: 7].

19 березня 1895 р. Т.Легоцький пише до К.Толі з приводу встановлення пам’ятника міленіуму: “Наближається свято тисячоліття з дня заснування та завоювання нової батьківщини. До цієї дати створена комісія зробила не дуже багато. З приємністю констатуємо, що Ваші виступи та пропозиції зрушують дану справу з місця. Ми, мукачівці, просимо Бога, щоб збулися всі Ваші пропозиції, про встановлення пам’ятного знаку у мукачівському замку на пам’ятку того, що з цього місця розійшлися наші народи у різних на-

прямках – знаходячи собі батьківщину. Я, як член комісії по встановленню пам’ятника в Мукачеві пропоную свої послуги у цьому питанні” [цит. за: 7].

25 квітня він надсилає нового листа на ту же тему: “Внаслідок листа, написаного Тобою з Познані, разом з мером м. Мукачева Cseh Lajos, Cihlár János – головним інженером та Fszalka Miksa – чинним інженером побували в Мукачівському замку з метою знаходження місця для стовпа до міленіуму. Відвідали спальню Ілони Зріні, розташовану на північній-схід. З цієї башти чудово видно панораму Мукачева – але ми дійшли висновку, що місце занадто мале і вузьке. Ця башта стоїть біля триповерхової будівлі; так, що з південної сторони зовсім не видно. Сама башта: 10,5 м – довга, 7,5 м – широка, 12,5 м – висока, недалеко два комини на ширині 9 м. Рахуючись з висновками інтелігенції міста, і якщо обов’язково обеліск повинен бути в Мукачівському замку, найвірогіднішою – є частина замку біля входу, з якої в ясну погоду видно аж до Дунаю. Стіни замку теж видно здалеку, та й державна залізниця проходить з цього боку. Обстежили і центральну частину замку, біля дерева свободи, але це теж закрита зона, з якої обеліск не буде видно. Я вже уявив собі цей обеліск, вирисувавши його в своїх думках. Біля башти І.Зріні згодом можна буде встановити пам’ятник Ференцу Ракоці або Ілоні Зріні. Щоправда, Мукачево з північно-західного боку обрамляють гори, з вершинами: Ловачка, Галіш, Сороча, Велика гора, та якщо обеліск буде висотою 20 м. – то це буде виглядати добре. Жителі Мукачева з вдячністю згадують Ваші старання щодо встановлення пам’ятника і чекають Вас з нетерпінням та вдячністю” [цит. за: 5. с.7].

16 червня 1897 р. Т. Легоцький повідомляє Йозефа Гампеля (Hampel Józsefhez) про мезевкосинські знахідки і пересилку їх до національного музею, подає список архівних предметів та їх малюнки: “Відвідавши Берегово і зустрівшись з Morvay Zoltán – мезевкосинським секретарем, домовився з ним, що знайдені у готській могилі речі слід відіслати у національний музей. На цю пропозицію він згодився і повідомив про це директора музею Szalay Imre. Прочитавши Ваш лист, висилаю перелік предметів з метою їх зарисовки. І це лише одна частина з моєї колекції. Є між ними прикраси, жорна, різні камені виконані у цих містах. Всі речі помиті і вкриті відповідною маззю, яка зволожила їх ... Не знаю в чому причина...” [цит. за: 5, с.8].

22 лютого 1904 р. Т.Легоцький написав листа до Hampel Józsefhez про можливість продажу археологічних матеріалів для музеїв, бібліотек, національному музею: “Думаю, що прийшов час про організацію музею в Мукачеві, основою якого є моя колекція. Ще минулого року 25 листопада з цією метою відповів єпископу у зверне-

ні з проханням придержати цю справу. 17 листопада одержав відповідь від керівництва музеїв та бібліотек з виділенням 8 600 корун; але з вимогою, щоб значною частиною колекцій розпоряджався національний музей. До описаних речей не занесені новознайдени речі: так 2 500 монет, серед яких є монети з часів Арпада, давньогрецькі, варварські – монети. Від того часу, коли Ви побували тут, я придбав 75 бронзових, 50 кельтських глиняних посудин. На горі Галіш віднайшли кельтські поселення: залізний ніж, браслет і кулеподібні прикраси бронзового віку. Прошу Вас повідомити, які з цих речей маєте намір вибрати для національного музею. Але з жалем зазначаю, що я б не хотів, щоб для нас залишилися лише незначні знахідки з минулого нашого краю. Деякі знахідки, які знайдені далі від Мукачева та Берегова, які становлять досить велику цінність, можуть бути передані до національного музею. Але ті речі, які знайдені безпосередньо в цьому районі і розповідають про давню історію – домовившись, могли б упорядкувати їхню цінність. Якщо дійдемо згоди, я можу поїхати до Будапешта, до відповідних органів, з метою впорядкування цих справ. Ці рядки мого листа, нехай будуть усною угодою” [цит. за: 5, с.9].

16 березня 1905 р. Т.Легоцький пише до редактора газети „Beregí Ujság” про спроби створення музею від 1894 р.: “У вашій газеті з’явилися статті про доцільність створення музею, який розкриває славу минувшину нашого краю. З нетерпінням чекав виявлення більшої зацікавленості від широкого кола співвітчизників. З того часу, від 28 серпня 1894 року, минуло довгих 14-ть років, які були більше заповітнізовані, ніж такі, які сприяють поширенню знань про минуле нашого краю. Була створена комісія, на чолі зі мною, до якої ввійшли: dr.Nagara Viktor, Nedeczey János, Matavovszky Béla. Всі листи і директиви, що до створення музею, я довів до відома відповідних чиновників, але на порядок денний ці документи так і не потрапили. Правда, що моєю метою було ознайомлення широкого загалу з минулим нашого краю, з демонстрацією більш як 7000 предметів з навколишньої місцевості і тому –доцільнішим є те, щоб музей був відкритий саме в Мукачеві. Історичним центром краю є мукачівський замок; і населення, гості краю – більше цікавляться минулим краю, ніж на Берегівщині. Про це свідчить той факт, що вислані брошури були навіть не розпечатані, так і залишилися невідомі для населення. Ні школи, ні суспільство не обізнане і не має бажання знати минувшину краю. Маю надію, що після того, як вщухнуть політичні пристрасті, апатія, бажання знайти більше – дасть змогу створити музей” [цит. за: 5, с.9].

18 грудня 1906 р. Т.Легоцький звернувся до редактора тижневика „Beregí Ujság” на захист музею: “Знаючи Вашу прив’язаність до археоло-

гії та розкопок давнини, про які пишете у своїй газеті „Beregí Ujság”, відчуваю, що Ви підтримуєте заснування музею в Мукачеві з тією метою, що ці пізнання збагачують і розширюють кругозір людей. Є багато таких людей, які допомагають, знаходять, приносять свої знахідки без оплати, або з оплатою. Нас найбільше цікавлять ті знахідки, які були знайдені на нашій території, що засвідчують про кочове життя наших предків. Цікаві знахідки і з других територій, хоча б для порівняння. Упродовж сорока років мною зібрано близько 7000 різних предметів, які можуть бути основою для створення Музею. Всю свою збірку зібраного матеріалу я запропоную для музею. Звернення Thaly Kálmánhoz про те, що музей можна розмістити в Мукачівському замку – не доречно, бо замок розташований на окраїні міста, а для культурного розвитку населення корисно розташувати музей в центрі міста, як це роблять у різних країнах – Німеччині, Франції, Бельгії та ін. Чому б і нам не наслідувати приклад цих країн? На моє переконання музей буде розширюватись, поповнюватись, так як маю надію на те, що знайдеться багато охочих у допомозі на цій ниві. Я і надалі буду збирати предмети для розширення музею; добре згадати про одну жінку - Вау Пона, яка подарувала мені срібну ложечку та чашечку; користуючись якими – добре згадуються всі справи, які довелося пережити за всі ці роки” [цит. за: 5, с.10].

Результат польових робіт Легоцький узагальнив в археологічній карті Закарпаття, яка вийшла двома томами – перший побачив світ у 1892 році, другий – у 1912 р.

Т.Легоцький був високоосвіченою людиною, володів кількома мовами, мав надзвичайно широке коло зацікавлень, куди входили історія, археологія, етнографія, мовознавство, генеалогія, фольклор тощо. Його перу належить більше 11 монографій (кілька багатотомних); близько 300 різних статей та значний рукописний матеріал. З історичних творів заслуговує на увагу тритомна «Монографія Комітату Берег», «Нова монографія міста Мукачева», «Історія греко-католицької церкви комітату Берег» та ряд ін. Найбільший рукопис архіву ДАЗО Теодора Легоцького «Наша війна», в якій описується історія з початку світової війни - та тільки смерть завадила завершенню роботи. Археологічні дослідження опубліковані у двотомній праці угорською мовою – «Додатки до археології нашої Батьківщини» (Мукачево, 1892, 1912). З етнографічних і фольклорних робіт ним були здійснені переклади на угорську мову народних пісень закарпатських українців, що вийшли друком ще в 1864 році. За допомогою мовознавства - відмінно аналізує місцеві історичні джерела, що в результаті були опубліковані в Ужгороді. Значне професійне визнання дали монографії – «Берегмеде» і «Мукачівський замок» у 1848-49 рр. Фонд його письмової спад-

щини опрацьований за останні кілька років, збережений в приватних колекціях та архівах – власні рукописи та листи, чітко стверджують про те, що Т. Легоцький займав гідне місце в світі історії.

У фондах Державного архіву Закарпатської області, а також в угорських колекціях, де багато залишилось від нього документів чи просто листів пов'язаних якоюсь мірою з його діяльністю – як репортера. Найцінніша письмова спадщина – це листи до вчених, які допомогли отримати образ угорської історії, етнографії XIX ст. тощо. На початку своєї творчості в щотижневих газетах починають з'являтися праці Легоцького, їх опубліковують в тому числі й в Ужгороді та Кошицях. Від 1874 року Берегово також любить видавати у щотижневнику «Берег» наукові дослідження Легоцького, які неабияк цікавили значну кількість читачів. Від «Берег» ми дізнаємося про те, що в 1882-го, коли Легоцький видав монографію в трьох томах з назвою «Берегвармеде», в місті заснували комітет, щоб переглянути зміст революційних подій 1848-49 рр. «Берег» 1848–49 рр. звертає увагу читачів на важливість тому, який має назву «Мукачівський замок». Науковий доробок Легоцького такий значний, що його сміло можна вважати одним із найвидатніших істориків краю другої половини XIX – початку XX ст.

Поряд з різносторонньою науковою діяльністю Тиводар Легоцький весь свій вільний час і матеріальні засоби витрачав на збір різноманітних старожитностей. Уже у 50-х роках XIX ст. стародавні рукописи і документи були зібрані ним у такій кількості, що перетворилися у справжній архів. Попри архівні матеріали він у цей час колекціонує також книги й монети. Знахідки привертали увагу молодого юриста на археологічні старожитності, які з цього часу посідають у його житті і діяльності провідне місце він не тільки купує для себе старовинні речі, але й сам шукає їх і цим закладає основи археологічного вивчення Закарпаття. Натомість його колекція надалі ставала настільки великою та багатою, що Т. Легоцький мав намір створити на її базі публічний музей. Однак тоді його мрії не судилося збутися, та думка ця не покидала його до самої смерті.

Йшли роки, а збірка Легоцького весь час поповнювалася все новими і новими експонатами. Останні походили не тільки із нашого краю, але й з дуже екзотичних країн (Легоцький багато подорожував, об'їздив майже усі країни Європи, Азії). Серед них ми знайдемо грецький посуд, єгипетські статуетки, африканський лук, набір турецьких посудин, мозаїку християнських катакомб Риму, кам'яні сокири із болотних поселень Дакії, та навіть залишки мумії. [11, с.14] Особливо значною, цінною була його археологічна колекція - що славилася далеко за межами Австро-

Угорщини. Тут виділялися скарби бронзового віку і матеріали кельтського поселення Галіш-Ловачки, поблизу Мукачева. Розкопки біля Мукачева, в інших районах Угорщини та на Близькому Сході значно збагатили колекцію Тиводара Легоцького. Однак широкий загал доступу до неї мав, тож і визріла в нього ідея створити в нашому місті музей.

На сторінках тогочасних газет промайнула чутка, що Т.Легоцький наважується створити таке собі музейне товариство. До цього часу, крім Легоцького, і педагогічний колектив графства Берега намагалося якимось чином створити навчальний музей, але з фінансових причин цей експеримент закінчився невдачею. Над створенням музею працював і головний районний нотаріус на той час Тайнел Одон. Зібрані ним старовинні речі округу були розміщені на перший час в архіві, пізніше були передані музею Легоцького. За пропозицією Тайнела було створене музейне фінансування, яке згодом використовували для купівлі масляних картин, щоб прикрасити графський замок. [5, с.14].

За 40 років титанічної пошукової праці відомим мукачівським краєзнавцем Т. Легоцьким, з великим терпінням та ретельністю вдалося зібрати надзвичайно багатий музейний матеріал і класифікувати його – понад 7 тисяч предметів старовини. Звичайно, така величезна колекція не могла вміститися у приватній оселі, яку йому надав свого часу граф Шенборн. Т. Легоцький не тільки збирав старовинні речі, документи тощо, але й науково обробляв їх та публікував. Під кінець свого життя він знову і знову повертався до думки про створення музею і передачі своєї колекції для його заснування.

На зламі XIX – XX ст. археологічні матеріали зберігалися не тільки у приватних колекціях кількох ентузіастів, а й у Мукачівському монастирі, Ужгородській і Мукачівській гімназіях, Севлюшській грожанській школі [6].

«Мукачівське музейне товариство Теодора Легоцького» з 1907 року розпочинає свою історію, коли Легоцький запросив своїх друзів, прихильників справи дому, щоб розповісти їм про свій план, про створення музейного товариства на базі своєї колекції. Його колекція була настільки переповнена, що в домашніх умовах її вже не можливо було утримувати – тому розмови в цей день велися стосовно історії краю та музейної справи. Серед присутніх, крім господаря, на зібранні були – директор гімназії Яків Боннер, учитель історії гімназії доктор Йозеф Янкович та промисловець Янош Недецеї. Урочисте зібрання розпочав сам господар – Тиводар Легоцький: «Шановні панове, – почав він урочисто і трохи схвильовано. – В моєму житті настає період, коли конче потрібно приймати найсерйозніші і останні рішення ...»

Оратор зупинився, ніби обдумував сказане. По-виразу його обличчя, схвильованому голосу, по тому, як він зважував кожне слово, було видно, що викладає він присутнім свої найпоетичніші думки – мрії. «Все своє свідоме життя я вірою і правдою, в міру своїх сил і знань, служив науці, інтересам Вітчизни. Я намагався підійняти завісу над таємницею життя наших предків, для чого проводив археологічні розкопки, збирав стародавні пам'ятники; я хотів донести до нащадків голоси, наших батьків, для чого збирав і записував народні пісні. На жаль в силу різних причин цей нетлінний скарб ще не став надбанням мого народу. Тому на схилі своїх літ я звертаюсь до вас, шановні панове, посприяти мені у здійсненні цього благородного задуму мрії всього мого життя. Я пропоную відкрити у нашому місті земський музей, якому я передаю всю свою збірку археологічних пам'яток». На думку присутніх, музей повинен був зайняти гідне місце в нашому краї, та стати - одним із важливих та культурних чинників біля русинського кордону, у відповідності з основними правилами; покликаний займати значну місію. [19, с.6] Своєю невтомною працею Легоцький зумів узагальнити значну кількість експонатів в своїй археологічній колекції, яка за кількістю речей та їх значимості – в дореволюційний період, належала до найбільших та найцінніших приватних колекцій того часу. В останні роки свого життя, стосовно своєї колекції, намагався робити все, щоб в Мукачеві був створений громадський музей. Та для реалізації його задумів бракувало як коштів, так і сприяння керівництва міста.

Для здійснення задуму Т.Легоцького було вирішено створити музейне товариство, а цю зустріч вважати його установчими зборами. Збори одностайно прийняли рішення назвати новостворене «Музейне товариство» іменем його засновника. Через два роки таке товариство, що носило його ім'я, почало діяти. Не одержуючи фінансової підтримки ні від держави, ні від міста, існуючи майже виключно за рахунок членських внесків, товариство не змогло відкрити музей. Предмети, які походили з Мукачева, Березького комітату та інших країн, за життя Легоцького були виставлені в його власній оселі на Головній вулиці, куди часто навідувались знамениті науковці та відомі громадські діячі.

Через кілька років по його смерті, яка сталася 25 листопада 1915 р., після приєднання міста до Чехословаччини, сім'я Легоцького переселилася в Угорщину, а колекція старожитностей частково була продана його нащадками продавцю-антиквару Лазару Зінгеру з Будапешта. Однак, чехословацькі державні органи не дозволили Зінгеру вивезти колекцію (вона деякий час зберігалася у Мукачівському замку).

Сучасний мукачівський письменник-краєзнавець М.Дочинець так підсумував роль

Т.Легоцького у житті закарпатського міста: «Герой революції, дворянин з блискучою освітою, фаворит вельмож, він міг стати науковим світилом європейських столиць, але знайшов романтику в каміннях і залізаччі з околиць провінційного Мукачева. Він не просто створив тут перший музей на задрість великим містам. Він сам був живим музеєм» [3, с.38].

Винятково високо оцінила значення Т.Легоцького дослідниця угорської історіографії Закарпаття О.Ферков: «Вагомим явищем історіографії Угорщини та Закарпаття стала наукова діяльність Т.Легоцького. Виняткову цінність становлять його дослідження з археології, етнографії та історії. Вчений був кваліфікованим джерелознавцем, опрацював фонди ряду центральних архівів Угорщини та місцевих – Берегівської, Угочанської жуп, міста Мукачева, Мукачівсько-Чинадівської домінії, сім'ї Перені тощо. Угорський вчений звернувся до висвітлення питань історії Закарпаття та його населення з найдавніших часів і до кінця XIX ст. Висновки вченого суттєві, однозначною є підтримка концепції автохтонності слов'янського етносу на території історичного Закарпаття. Русинів краю вважав етнічно спорідненими з русинами за Карпатами. Разом з цим Т.Легоцький дослідив процес запровадження угорської адміністративної системи, юридичне оформлення кріпосного права та охарактеризував політику Угорської держави стосовно комітатів Верхньої Угорщини, розглядав економічні та соціальні зміни в епоху середніх віків. Доробок науковця збагачений фактичним матеріалом з історії духовного життя русинів, характеристикою соціально-економічного життя представників русинського духовенства. Т.Легоцький вперше в угорській історіографії використав і відзначив цінність такого джерела як урбарії – документи, що визначали розміри селянських господарств та феодалських повинностей» [19, с.10].

Високий рівень археологічних студій Т.Легоцького зумовлений, зокрема, його безпосередніми контактами з батьком угорської археології Ф.Ромером (1815-1889) й одним з творців центральноєвропейської хронологічної схеми П.Рейнеке (1842-1958).

Також Т.Легоцький зробив вдаль спробу розкрити на фоні релігійних відносин і культурно-освітніх зрушення у середовищі русинів-українців. Підкреслив особливу роль єпископів М.Ольшавського та А.Бачинського. Звернувся до проблеми ролі русинів Закарпаття у національно-визвольній боротьбі угорців початку XVIII ст. та 1848-1849 рр. і багатьох інших.

З особою Т.Легоцького в історіографії пов'язане поглиблене вивчення проблеми історії міст і сіл Закарпаття. Науково важливим є використаний угорським істориком документальний

матеріал, адже ці джерела є унікальними на сьогодні.

Загалом Т.Легоцький – талановитий юрист, археолог, історик, фольклорист, був членом багатьох наукових товариств, підтримував зв'язки з діячами науки і культури всієї Угорщини. Його спадщина є важливою ще й тому, що дозволяє розширити, доповнити відомі факти з історії Закарпаття та Угорщини. Окрім Т.Легоцького, історії Закарпаття та його населення приділяли помітну увагу інші вчені періоду, у тому числі українські – Я.Головацький, М.Драгоманов.

Діяння Т.Легоцького як фундатора закарпатської археології високо оцінюються нинішні-

ми продовжувачами його справи. Зокрема В.Котигорошко пише: «Одна з найбільших колекцій бронзових скарбів та інших артефактів наприкінці XIX ст. була зібрана Тиводаром Легоцьким (1830-1915), який стояв біля витоків археології Верхнього Потисся. Збирання випадкових знахідок, пошукові роботи й розкопки пам'яток дозволили першому закарпатському археологу закласти основу вивчення давньої історії регіону. Зведення археологічних пам'яток, які вийшли в 1892 і 1912 рр., а також численні статті... до сьогодні зберегли свою актуальність і цінність, особливо в галузі картографування пам'яток регіону» [11].

1. Бідзія В.І. Поселення Галіш-Ловачка// Археологія. – 1964. – Т.17. – С.92-143.
2. Данилюк Д., Ткачук О. Проблеми історії середньовічного Закарпаття в науковій спадщині Т.Легоцького // Acta Hungarica. 1993 – 1994. – Ужгород, 1999 – С.93-98.
3. Дочинець М. Мукачівці і Мукачево. – Мукачево, 2008.
4. Ілько В.І. Перша світова війна очима Тивадара Легоцького // Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Тивадара Легоцького. – Мукачево, 1990. – С.7-8.
5. Кобаль Й. Бібліографічний покажчик праць Тивадара Легоцького (1830-1915). – Ужгород, 1990. – 73с.
6. Кобаль Й. Зачинатель музейної справи: (Т.Легоцький) // Закарпатська правда. – 1995. – 25 липня.
7. Кобаль Й. Піонер Закарпатської археології: До ювілею Т.Легоцького// Закарпатська правда. – 1995. – 10 жовтня.
8. Кобаль О. Рукопис Т.Легоцького “Перепис землевласників Березького комітату 1647-1648 років”// Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Вип.3. – Ужгород, 1998. – С.9-11.
9. Кобаль О. Стародруки з родинного архіву Перені у фондах Закарпатського краєзнавчого музею// Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Вип.9-10. – Ужгород, 2010. – С.230-251.
10. Кобаль О. Тиводар Легоцький і Олексій Петров// Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Вип.2. – Ужгород, 1996. – С.76-83.
11. Котигорошко В.Верхне Потисся в давнину. – Ужгород: Карпати, 2008.
12. Мазурок О. Тиводар (Теодор) Янош Легоцький// Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2005 рік. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2004. – С.259-262.
13. Малець О. Пригоди колекції Легоцького // Новини Мукачева. – 1994. – 23 червня. – С.4.
14. Малець О. Тиводар Легоцький – засновник першого на Закарпатті Мукачівського історичного музею // Срібна Земля. – 1995. – 7 жовтня.
15. Пагиря В. Археолог Теодор Легоцький // Мукачево і мукачівці: Науково-популярні нариси і статті – Ужгород: Гражда, 1994. – С.69.
16. Пеняк П. Тиводар Легоцький про слов'ян Верхнього Потисся: (До 175-річчя від дня народження) // Світогляд. – 2005. – №32. – С. 12.
17. Пеняк С.І. Тиводар Легоцький і проблема заселення слов'янами Верхнього Потисся// Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Тивадара Легоцького. – Мукачево, 1990. – С. 34-36.
18. Разгулов В. Музей Легоцького. – Ужгород, 1997. – 64 с.
19. Ферков О. Історія Закарпаття у крайовій угорсько мовній історіографії XIX – початку XX ст. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Ужгород, 2005.

РЕЗЮМЕ

ТИВОДАР ЛЕГОЦЬКИЙ – ЗАКАРПАТСЬКИЙ ІСТОРИК, ЕТНОГРАФ И АРХЕОЛОГ

Панкулыч В.В. (Мукачево)

Тиводар Легоцький – історик, етнограф, основоположник археології і музейного дела в Закарпатті, краєвед, юрист. Практичну діяльність тесно соединив з дослідницькою роботою. Стояв у истоках археологічної науки в Венгрії. Легоцький являвся членом багатьох наукових товариств і установ, в том числі Венгерського товариства естествоиспытателей, Етнографічного товариства Венгрії, ряду археологічних комісій. Много путешествовал по Закарпаттю, собрав багатий історичний, археологічний і етнографічний матеріал - огромную коллекцию из семи тысяч предметов. Эта кол-

лекция была в свое время самой большой частной коллекцией во всей Австро-Венгрии. В 1907 организовал в Мукачево музейное общество, создал в собственном доме первый в Закарпатье музей истории и быта края.

Ключевые слова: Легоцкий, археология, музейное дело, Закарпатье.

SUMMARY

TIVODAR LEHOCZKY – TRANSKARPATHIAN HISTORIAN, ETHNOGRAPHER AND ARCHAEOLOG

V.Pankulych (Mukachevo)

Tivador Lehoczky – historian, ethnographer, founder of archaeology and museum business in Transcarpathia, researcher of a particular region, lawyer. Practical activity closely connected with research work. Stood at the sources of archaeological science in Hungary. Lehoczky was the member of many scientific societies and establishments, including Hungarian society of naturalists, Этнографического общества of society of Hungary, row of archaeological commissions. Much traveled on Zakarpattya, the rich historical collected, archaeological and ethnographic material - enormous collection from seven thousand objects. This collection was at one time the greatest private collection in all Austria-Hungary. In 1907 organized museum society in Mukachevo, created in an own house first in Zakarpattya museum of history and way of life of edge.

Key word: Lehoczky, archaeology, museum business, Transcarpathia